

Сфера вищої освіти як інструмент «м'якої сили»**у зовнішній політиці держави****SUMMARY****Pashkov V. O. The higher education as instrument of «soft force» in the foreign policy of the state**

The potential possibilities of using the higher education, training of foreign students for providing foreign policy interests are considered. It has been revealed that for the last 20-30 years the leading countries have been actively using own colleges and universities as agents of public diplomacy, receiving not only the financial benefits of teaching foreigners, but also political effects.

The export of the higher education, attracting foreign students in modern conditions is becoming an effective tool of "soft power" in those countries that can benefit from the effects of internationalization of the educational space. Learning of foreigners allows the exporting countries of education to gently improve their image in the international arena, promote their own interests in bilateral relations, promote their own political and cultural values, and eventually gently form networks of interpersonal contacts and influencers that can be used in the future for influence. to the political agenda of other countries.

On the example of the USA, USSR, France, Australia, China, Japan, the role of universities in improving the country's international image and bilateral relations of spreading geopolitical influence is analyzed.

In this context, the current state, problems and prospects of using foreigners' education in domestic universities to promote Ukraine's political and economic interests in the international arena are analyzed. For this authorities should intensify their diplomatic work, develop and approve an appropriate state strategy that would coordinate the actions of different ministries, especially the Ministry of Education and Science and the Ministry of Foreign Affairs, and institutional policies of universities.

Keywords: export of higher education, soft force, geopolitical influence, public diplomacy, agents of influence, foreign policy.

Частина I

Вступ.

Розвиток світової вищої освіти з кінця XX століття. відзначається посиленням інтернаціоналізації, що відображається в активізації міжнародного співробітництва та спільних проєктів, збільшенні студентів, що навчаються за кордоном, активному формуванні міжнародного ринку освітніх послуг. З іншого боку, сьогодні освіта, її експорт виходять за межі «просвітницької традиції» – передачі знань і навичок: усі великі міжнародні актори усвідомлюють важливість вищої освіти і науки як засобів посилення національної безпеки та позицій на міжнародній арені. У багатьох країнах світу інтернаціоналізація стає важливою складовою як державної освітньої політики, так і стратегій інституційного розвитку вишів. ВНЗ завжди були інтернаціональними організаціями.

Аналіз досліджень і публікацій. Дана проблематика лише нещодавно стала предметом дослідницької уваги політологів і фахівців у сфері міжнародних відносин. До цього процеси інтернаціоналізації вищої освіти вивчалися в рамках педагогічної науки. Водночас освітні компаративісти фокусувались переважно на академічних, культурних та економічних аспектах, часто ігноруючи політичний вимір інтернаціоналізації.

Можливості сфери вищої освіти як інструменту «м'якої сили» держави на теоретичному рівні у своїх роботах розглядають Е. Антюхова [1], Е. Панова [2], Н. Белоусова [3], Н. Білоцерківська [4], А. Григорян [5], О. Левченко [6]. Так, на думку російської дослідниці Е. Антюхової, різке збільшення у другій половині XX століття чисельності міжнародних студентів відкрило перед великими державами нові можливості посилювати свій вплив у міжнародних відносинах в умовах, коли використання сили та економічної потуги є дозованим [1, с. 201]. Аналіз зарубіжного досвіду у цій сфері висвітлюють Е. Антюхова [7], О. Висоцький [8], П. Касаткін [9], О. Нагорна [10].

Проблемам глобалізації вищої освіти, її напрямкам та проявам присвячені праці К. Балабанова [8], О. Василенко [11, 12], С. Вербицької [13], М. Дебич

[14]. Сучасний стан та проблеми інтернаціоналізації вітчизняної системи вищої освіти розглядають О. Говоровська [15], О. Лисак [16], О. Нітенко [15].

Метою дослідження є аналіз можливостей використання сфери вищої освіти як інструменту зовнішньої політики держави, порівняння зарубіжного досвіду в цій царині та вітчизняних реалій.

Результати дослідження. Прийнято виділяти три етапи у процесі інтернаціоналізації вищої освіти. Перший охоплює період розвитку університетів з Середньовіччя та Відродження до XVIII століття. Протягом цього етапу академічна мобільність невпинно зростає завдяки повсюдному використанню у навчанні латини та широкому доступу до освіти.

Другий етап – між XVIII століттям і Другою світовою війною – характеризується тенденцією експорту розвинутими країнами принципів побудови освітніх систем до менш розвинутих. Найбільш чітко це проявилось у відносинах між метрополіями та колоніями. Британія, Франція, Іспанія, Росія, прагнучи зміцнити власні колоніальні імперії, відкривали на периферії університети для потреб імперського управління: підготовка кадрів для державної служби, прищеплення місцевим елітам імперської ідентичності. У процесі інтернаціоналізації наростає міжнародний обмін знаннями і кращими освітніми практиками, підвищується міжнародна мобільність студентів, хоча і не такими темпами як на першому етапі. Більш низька інтенсивність процесів інтернаціоналізації пояснюється регіональними процесами формування систем національних держав у Європі у XVI столітті та в Латинській Америці у XIX столітті й домінуванням на цьому етапі авторитарно-монархічних режимів.

На третьому етапі (1945 – 1991) процеси інтернаціоналізації освіти та науки активізувалися як у розвинутих, так і в країнах Третього світу. Розпад колоніальної системи визначив тенденцію значного збільшення міжнародної мобільності студентів з колишніх колоній, що орієнтувалися на отримання освіти в університетах колишніх метрополій. Політична обстановка Холодної війни наклала суттєвий відбиток на спрямованість двох міжнародних потоків студентів, що не перетиналися [8, с. 22]. У СРСР і країнах «соціалістичного»

табору навчалася молодь з країн, що розвивалися, соціалістичної орієнтації, а в західних університетах – з країн Третього світу з капіталістичною орієнтацією. В умовах Холодної війни освіта і наука перетворилася на сферу символічного протистояння наддержав. Політичні та академічні діячі протидіючих сторін охоче використовували наукові й освітні досягнення як підтвердження переваги власних ідеологічних та економічних моделей суспільного розвитку.

СРСР і США конкурували не лише у гонці озброєнь, а й у залученні студентів із країн, що розвиваються, переслідуючи власні національні інтереси. До розпаду СРСР посідав третє місце у світі за кількістю іноземних студентів у своїх вишах, поступаючись лише США і Франції. Багато країн спрямовували студентів на навчання до СРСР у рамках міждержавних угод, за лінією радянських організацій, що надавали іноземним студентам стипендії. Закінчення цього етапу ознаменувалося крахом соціалістичного світу, переформатуванням міжнародних потоків студентів.

Феномен глобалізації наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття виходить за межі торговельно-економічних відносин й охоплює всі суспільні сфери: політику, ідеологію, культуру, освіту, маючи на меті створення єдиної економічної світової системи. Вплив глобалізації на вищу освіту став особливо помітним за останньої чверті ХХ століття. На думку П. Скотта, глобалізація є найбільшим викликом для вишів за останні декілька століть. Вона призводить до стандартизації освітніх програм, поширення культурних цінностей Заходу, проникнення західних провайдерів на освітні ринки інших країн, формування моделі «космополітичного університету» [14, с. 24]. У цьому сенсі глобалізація несе суттєві ризики для незахідних країн, оскільки послаблює традиційну роль ВНЗ як національних центрів освіти та культури, загрожуючи процесу відтворення національної ідентичності у цих суспільствах.

Під впливом глобалізації національні системи вищої освіти зазнають змін, трансформуються, набуваючи універсальних рис. Показниками цього процесу є подібні зміни у структурі, змісті та методах навчання. В операційній діяльності вишів інтернаціоналізація проявляється в активізації міжнародних

двосторонніх і багатосторонніх проєктів, програм обміну, реформуванні навчальних планів, освітніх програм у бік посилення їхнього міжнародного компоненту, інституційному партнерстві, договорах, посиленні інтелектуального потенціалу ВНЗ у розумінні культури, освітніх систем і суспільного розвитку інших націй.

Можна виділити наступні основні причини інтернаціоналізації вищої освіти: політичні – демократизація світової спільноти, розвиток інтеграційних процесів у політичній і економічній сферах; економічні – глобалізація економіки, технологій, вимоги світового та регіональних ринків праці; культурні та ідеологічні – зростання міжнародної відкритості, діалог культур; академічні – інтернаціональний характер наукових знань, універсальна основа освіти і дослідницької діяльності, формування міжнародних стандартів якості освіти.

Економічні цілі інтернаціоналізації безпосередньо пов'язані з фінансовими вигодами від плати за навчання іноземних студентів та іншими супутніми доходами для національних економік. Політичні цілі зумовлюються геополітичними планами та інтересами кожної країни. Культурні цілі витікають з намірів популяризації національної культури, встановлення міжкультурного діалогу. Академічні фактори пов'язані з потребою модернізації вищої освіти. Слід відзначити, що експорт освітніх послуг визначається геоекономічними та геополітичними інтересами. Провідні гравці на міжнародному ринку освітніх послуг прагнуть до досягнення балансу між фінансовими вигодами від іноземних студентів і публічною дипломатією, просуванням зовнішньополітичних цілей.

До середини ХХ століття міжнародна кооперація у сфері вищої освіти базувалася винятково на двосторонніх угодах та індивідуальних контактах. Мобільність у цій сфері обмежувалася потоками студентів між Північною Америкою та Західною Європою. Від середини ХХ століття провідні держави світу почали розглядати експорт освіти як інструмент зовнішньої політики, спрямованої на геополітичне панування. Після 1945 року почала активно

зростати кількість студентів з колишніх колоній у ВНЗ розвинутих країн, а географічні рамки ринку освітніх послуг розширювалися. Результатом цих процесів стало формування міжнародного ринку освітніх послуг із обсягом у \$90 – 100 млрд 2018 року [12, с. 106]. За такої обставини він дуже швидко зростає. Якщо 2000 року у світі нараховувалося два мільйони іноземних студентів, то 2009-го – 3,7 млн, 2013-го – 4,1 млн, 2018-го – 5,0 млн осіб. За прогнозом IDP Education Australia, до 2025 року кількість міжнародних студентів у світі збільшиться до 7,2 млн осіб [8, с. 174].

Протягом останніх двох десятиліть експорт освітніх послуг стрімкими темпами набуває ознак бізнесу глобального масштабу і становив наприкінці 2010 років, за підрахунками американського компаративіста Дж. Олдермана, 3 % світової торгівлі послугами. Навчання іноземних студентів потенційно є одним із найприбутковіших видів експорту. За даними Міжнародного бюро ЮНЕСКО з освіти, свої освітні послуги сьогодні пропонують тисячі вишів з понад 140 країн, хоча основна конкуренція відбувається між розвинутими країнами Західної Європи та Північної Америки, а також між Австралією та Японією, де навчаються понад 4/5 усіх іноземних студентів. Характерно, що на цю ж групу країн припадає і 4/5 світових витрат на освіту. Більше 85 % світового ринку освітніх послуг припадає всього на 22 країни, серед яких провідними експортерами є США, Велика Британія, Франція, Німеччина та Австралія. Сьогодні лідерство на цьому ринку утримують англомовні країни: США, Велика Британія, Австралія, Канада, ПАР, Нова Зеландія, на які загалом припадає майже половина ринку, та меншою мірою країни континентальної Європи – 25% ринку: Франція, Німеччина, Італія, Австрія, Іспанія, Швеція та інші.

У територіальному вимірі світовий ринок освітніх послуг представлений трьома конкуруючими регіональними ринками:

- північноамериканський ринок: США, Канада;
- європейський ринок: Велика Британія, Німеччина, Франція, Італія, Іспанія, Австрія, Швейцарія;

➤ тихоокеанський ринок: Австралія, Нова Зеландія, Японія, Китай.

Навчання іноземних студентів дає значний додатковий прибуток і робочі місця в освітній та соціальній інфраструктурі, стимулюючи вищі реалізовувати міжнародні підприємницькі стратегії. Уряди Великої Британії, Австралії, Нової Зеландії та США, в яких практикується цей підхід, надають ВНЗ значну автономію, забезпечують високу репутацію національних освітніх систем, а також гарні соціальні умови для іноземних студентів, що створює для їхніх вишів додаткові конкурентні переваги на міжнародному ринку освіти.

Основними імпортерами («покупцями») на ринку виступають країни Східної Азії, Латинської Америки, Магрибу та Чорної Африки. Об'єктивні передумови для «закачування» потоків іноземних студентів до розвинутих країн Заходу також створює демографічна асиметрія між європейськими та азійськими країнами – старіння населення в Європі та зростання його чисельності в Азії.

Ємність цього ринку постійно зростає. Сектор освітньої економіки під час глобальної економічної кризи 2008 року продовжив зростання, ставши для багатьох країн-експортерів відчутним джерелом валютних надходжень, конкуруючи за обсягами доходів з традиційними галузями економіки, на яких спеціалізувалися країни. Так, 2018 року експорт освітніх послуг для США був восьмою за обсягом статтею національного експорту, для Нової Зеландії – четвертою, для Австралії – третьою. Як стаття експорту освітні послуги нині приносять Австралії більше доходів ніж традиційна торгівля шерстю і зрівнялися з доходами від експорту пшениці. Індустрія міжнародної освіти принесла Австралії 2018 року понад \$16,7 млрд. За таких умов за останні 10 років цей дохід збільшився понад удвічі.

Окрім прямих фінансових вигід, країни-експортери отримують приховані екстерналії. Проводячи активну міграційну політику, США, Канада, Австралія, країни Західної Європи отримують приблизно один мільйон висококваліфікованих спеціалістів на рік з числа іноземних громадян, що навчалися у вишах цих країн. А це – не менш цінний прибуток від ринку

освітніх послуг ніж плата іноземних студентів за навчання та проживання. Ще 1943 року У. Черчилль, виступаючи в Гарвардському університеті, зазначив: «...імперії майбутнього – імперії розуму» [2, с. 158]. Залучаючи високоефективний людський капітал з інших країн, розвинуті країни отримують колосальні економічні переваги.

Лише на використанні освітньої міграції як інструменту зміцнення науково-технічного та економічного потенціалу розвинені країни заощаджують величезні кошти – передусім на витратах на навчання фахівців та на поліпшення структури зайнятості. Так, наприклад, у США Національний науковий фонд оцінював чистий виграш від залучення дослідника в галузі природничих чи технічних наук у 1990-х роках у \$500 тисяч. За підрахунками того ж ННФ імміграція 53 тис. кваліфікованих інженерів, вчених і лікарів протягом 1952 – 1961 років дозволила США заощадити \$2,0 млрд. Економія на підготовці 74 тис. фахівців, які вїхали до країни протягом 1962 – 1970 років, склала вже \$4,0 млрд [17, с. 100].

Розвиток наукомістких галузей економіки вимагають від урядів провідних країн Заходу великої кількості висококваліфікованих фахівців і наукових кадрів. Водночас їхні національні освітні системи через демографію та інші причини не мають змоги підготувати необхідну кількість фахівців, що стало новим викликом і потенційною загрозою економічному зростанню. Внаслідок ці країни почали змагатися між собою за кращих студентів, викладачів і дослідників з різних регіонів світу, що отримало назву «глобальне полювання за талантами».

Глобальний характер ринку освітніх послуг зумовлює три установки держав: економічну, політичну та академічну. Перша полягає у розгляді освіти як важливої статті національного експорту, засобу залучення додаткових фінансових ресурсів до власної освітньої системи. Іноземні студенти не лише оплачують повну вартість навчання, а й залишають значні суми у країні перебування. Ефекти від експорту освітніх послуг є сумою внесків до економіки, а також екстерналій для суспільного і місцевого розвитку.

Друга установка відносить експорт освітніх послуг до сфери зовнішньої політики, засобу розширення геополітичного впливу держави. Експортний потенціал вищої школи у доктринах зовнішньої політики більшості провідних і держав середньої сили розглядається як одна зі складових системи реалізації та захисту національних інтересів. Водночас діапазон цілей його використання демонструє тенденцію до розширення. Експорт освіти фактично став одним з інструментів «м'якої сили» для держав-експортерів на міжнародній арені.

Студенти-іноземці під час навчання засвоюють не лише професійні знання, але і норми та цінності тих академічних систем, в яких вони вчаться. Певною мірою іноземних студентів можна розглядати як «розносників» політичної культури країн-експортерів освіти. У цьому контексті не можна не погодитися з думкою французького письменника В. Гюго, який говорив, що можна протистояти вторгненню армій, але вторгненню ідей протистояти неможливо.

На початку XXI століття. дипломатія з традиційної сфери державного управління перетворюється на відкритий різноспрямований публічний процес, до якого залучені як державні, так і громадські актори. У результаті вищі, освітні фонди та програми, експертні мережі, міжуніверситетські та дослідницькі консорціуми опосередковано стають агентами з управління міжнародними зв'язками.

Освіта може використовуватись як ефективний інструмент «м'якої сили» завдяки трьом механізмам. По-перше, як інструмент поширення політичних цінностей. Іноземці під час навчання засвоюють не лише професійні знання, а й сукупність домінуючих у країні суспільних цінностей і культурних моделей поведінки. Після повернення додому випускники з великою вірогідністю поширюватимуть засвоєні цінності та практики. По-друге, навчання іноземних студентів сприяє формуванню неформальних мереж міжособистих контактів, які уряди можуть використовувати як інструмент впливу на політичний порядок денний, лобіювання бізнес-інтересів. Займаючи провідні позиції у різних суспільних сферах на батьківщині, студенти, що навчались за кордоном, можуть ставати своєрідними «агентами впливу» іншої країни на внутрішні

політичні та економічні процеси. Ця робота потребує тривалих і системних зусиль, але ефекти від неї мають довгостроковий характер.

По-третє, навчання іноземних студентів може служити цілям просування національних інтересів у двосторонніх відносинах, позитивного іміджу країни.

Фокусуючись на традиційних завданнях вишів в освіті, науці та культурі, політики та дослідники часто забувають про їхню місію центрів міжнародного співробітництва, комунікації. Розвиваючи закордонні зв'язки, виші відіграють роль академічних мостів між власною країною, її культурою та рештою світу – передусім сусідніми країнами. У цьому контексті процеси інтернаціоналізації вищої освіти отримують політичний вимір, а міжнародний вектор діяльності ВНЗ стає інструментом зовнішньої політики, інтегрується до геополітичних та геоекономічних стратегій провідних країн. Особливо це проявляється у діяльності великих і прикордонних ВНЗ. Виші, розташовані у прикордонних регіонах, першими приступають до встановлення наукових та освітніх зв'язків, тим самим сприяючи, поліпшуючи політичний діалог між державами.

Прикордоння – це зони особливого «політичного клімату», специфічного сприйняття загальнонаціональних процесів, де проживають спільноти людей, об'єднаних єдиною історією, близькістю культур, мережею родинних зв'язків, хоч і розділені державними кордонами. Для мешканців прикордоння часто найбільше значення має спільність проблем з тими, хто проживає по той бік кордону. Оскільки освіта завжди була інструментом конструювання соціальних спільнот, вирішення їхніх проблем, то у прикордонних районах освіта виступає своєрідним локомотивом міжкультурного та політичного діалогу.

Третя, академічна, установка полягає в усвідомленні необхідності створення для досягнення перших двох цілей вишів світового класу, які могли б збільшити чисельність контингенту іноземних студентів та підвищити міжнародний престиж країни. Наявність іноземних студентів є одним з непрямих показників якості освіти та рівня інституційного розвитку ВНЗ. Необхідність їхнього залучення стимулює виші поліпшувати соціальну та наукову інфраструктуру, розробляти нові освітні курси і програми, зокрема

англомовні, підвищувати кваліфікацію викладацького складу, якість наукових досліджень. У багатьох країнах, і не лише розвинених, уряди та ВНЗ сприяють залученню іноземних студентів, використовуючи широкий арсенал засобів: гнучкі схеми оплати навчання, введення сприятливого візового режиму, лібералізацію трудового законодавства для іноземних студентів.

Найбільш відома форма інтернаціоналізації вищої освіти – збільшення числа студентів, які навчаються за кордоном. Звичайно, відправка студентів на навчання до інших країн – явище не нове, і певні регіони стикаються з цим уже давно. Однак саме у другій половині ХХ століття спостерігалися небачені раніше темпи зростання та масштаби освітньої міграції. З 1975-го до 2010 року чисельність іноземних студентів у світі зростає з 0,6 млн до 3,7 млн осіб. За даними ЮНЕСКО чисельність студентів, які навчаються за межами власної країни, стабільно зростає, починаючи з 1975-го і прискорено зростає з 1995 року [11, с. 19].

Більшість європейських країн мають постійний притік студентів зі своїх колишніх колоній, що дозволяє не тільки збільшувати доходи своїх вишів, але й використовувати її як інструмент міжнародної комунікації, отримання політичної ренти. Так, наприклад, більшість лідерів африканських країн, які у минулому були французькими колоніями (Північна і Західна Африка), отримали вищу освіту у провідних університетах Франції. Значна частина молоді, особливо діти політичної та економічної еліти країн Латинської Америки, прагне отримати диплом у вишах США та Канади. Дуже часто трапляється так, що урядовці з Білого Дому знайомі зі своїми колегами з країн Південної Америки зі студентської лави. У період Холодної війни вищі СРСР активно приймали іноземних студентів з країн прокомуністичної орієнтації. Крім цього, значна частина партійної, військової номенклатури східноєвропейських країн отримала вищу освіту у провідних вишах Москви, Києва та Ленінграда.

Загалом СРСР є успішним прикладом використання експорту освітніх послуг для реалізації власних геополітичних інтересів. Влада Російської імперії

ще з часів правління Олександра II (1855 – 1881), керуючись концепцією панславізму – ідеєю провідної ролі Росії у слов'янському світі, захисника слов'янських, передусім балканських народів, сприяла підготовці в російських вишах дітей представників національної еліти з Болгарії, Сербії і Чорногорії, які на той час перебували у складі Османської імперії. Так, 1865 року міністерство народної освіти прийняло рішення про доцільність безкоштовного навчання іноземних громадян, на підставі якого царський уряд виділив стипендії для болгарської молоді на навчання у технічних вишах [6, с. 42]. Проте до Жовтневої революції 1917 року ця практика не отримала масового поширення у зовнішньополітичній діяльності Росії.

Радянська влада від початку свого існування надавала допомогу молодим державам, які постали на політичній мапі після Першої світової війни, зокрема у підготовці національних кадрів, що відповідало концепції експорту революції. Результатом такого курсу уряду стало підписання міждержавних угод з Монголією (1921), Туреччиною (1922), Іраном (1923). Набір іноземних студентів на навчання здійснював Наркомат освіти, а політичне керівництво – Комінтерн, Наркомат у справах національностей та відділ агітації і пропаганди ЦК ВКП(б). 1921 року за рішенням уряду РСФСР у Москві був створений спеціальний ВНЗ для цих потреб – Комуністичний університет трудящих Сходу (КУТВ).

Протягом 1941 – 1945 років навчання до СРСР продовжували лише громадяни Монголії. Одразу після закінчення війни геополітичні зміни та політичні реалії післявоєнного світу почали відображатися на діяльності радянських вишів. Залучення іноземних студентів стало частиною зовнішньої політики СРСР. Підготовка фахівців для зарубіжних країн мала сприяти формуванню дружніх відносин з цими країнами та зміцнювати роль Москви як лідера соціалістичного світу. 1946 року на навчання до СРСР приїхали 494 громадянина з країн народної демократії: з Болгарії – 120, з Польщі – 14, з Югославії – 6 та інші. Були укладені міжнародні договори з підготовки фахівців: 1946 року – з Болгарією та Румунією, 1948 року – з Угорщиною,

Монголією, Польщею, Чехословаччиною і КНДР, 1952 року – з НДР і КНР, 1955 року – з ДРВ, 1960 року – з Кубою. У структурі профільного міністерства був створений іноземний відділ, на який покладалося керівництво підготовкою кадрів для зарубіжних країн. З кінця 1950-х років у радянських вишах почали створювати підрозділи і посади, на які покладалися завдання ідейно-виховної роботи з іноземними студентами.

На початку 1960-х років у СРСР навчалось понад приблизно 2 300 студентів з В'єтнаму, 1 955 – з Монголії, понад 1 500 – з Китаю, 1 755 – з НДР, 669 – з Болгарії, 435 – з Чехословаччини, 392 – з Польщі [10, с. 24].

У процесі інтернаціоналізації вищої освіти СРСР можна виділити два етапи, які відображають географію поширення комунізму, тісно пов'язані з політичними змінами в середині соцтабору. Перший етап розпочався різким ростом чисельності іноземних студентів у СРСР протягом 1946 – 1947 років. Основний приплив йшов з країн народної демократії. З середини 1950-х років перша хвиля починає спадати – почалося поступове скорочення потоків студентів зі східноєвропейських країн, що тривало до початку 1960-х років. Студенти цієї хвилі переважно приїжджали вчитися за інженерно-технічними спеціальностями, що диктувалося гострими потребами відновлення зруйнованої війною промисловості у Східній Європі. Значна частина цих студентів після повернення на батьківщину займали провідні адміністративні посади середнього та вищого рівнів у державно-партійному апараті, промисловості та в оборонному секторі.

Поступове скорочення студентських потоків з цих країн протягом 1950-х років було пов'язано з двома причинами. По-перше, за мірою укріплення комунізму у Східній Європі уряди країн народної демократії почали формувати власні системи вищої освіти, щоб задовольнити потреби економіки та державного управління. По-друге, у середині 1950-х років виникають внутрішні протиріччя у соціалістичному таборі – події 1956-го в Угорщині, антирадянські виступи в Польщі та НДР.

Наприкінці 1950-х років починається другий етап інтернаціоналізації вищої школи СРСР, безпосередньо пов'язаний з проникненням комунізму до Латинської Америки, країн Африки та Азії. Протягом 1960-х років радянський уряд послідовно проводив політику щодо розширення прийому іноземних громадян до вишів. Пріоритетом стали студенти з країн, що розвиваються за соціалістичною орієнтацією. Важливим кроком у цьому напрямку стало відкриття в Москві Університету Дружби народів ім. Патріса Лумумби.

З 1960-х років освітня співпраця стала розглядатись радянським керівництвом як один з каналів широкої пропаганди успіхів СРСР у країнах соціалістичного табору та в країнах, що розвиваються. У випадку країн народної демократії навчання у радянських вишах великої кількості партійних, військових і наукових кадрів з цих країн слугувало меті формування спільної політичної ідентичності у дусі вірності Москві. У країнах, що розвиваються, через велику географічну віддаленість освітня допомога сприяла формуванню позитивного міжнародного іміджу СРСР.

Більшості іноземних студентів гарантувалося безкоштовне навчання, оплата проїзду до СРСР і назад на батьківщину, стипендія, гуртожиток. Так Москва прагнула підтримувати своє лідерство та ідеологічний вплив всередині соціалістичного табору. За 40 років (з 1950 до 1990) чисельність іноземних студентів у радянських вишах збільшилась у 21,5 рази, досягнувши напередодні розпаду 126,5 тис. осіб, що складало 10,8 % від загальносвітової чисельності. За цим показником СРСР займав третє місце у світі, поступаючись лише США (407,5 тис.) і Франції (136 тис.).

Головними інструментами поширення ідеологічного впливу СРСР на постколоніальному просторі Азії та Африки стали надання консультативної допомоги у розбудові освітніх систем, направлення радянських викладачів, наукової та методичної літератури. Так, наприклад, лише в Алжирі протягом 1970-х років працювало 935 радянських викладачів. З 1960-го до 1990 року за рахунок радянського уряду було створено 67 вишів і 25 технікумів у 36 країнах [18, с. 26]. Цікаво, що радянська допомога у сфері освіти арабським країнам

викликала зворотну реакцію Заходу – Франція та Велика Британія у відповідь почали також надавати аналогічну допомогу цим країнам, намагаючись зберегти свої позиції у регіоні.

Завершення статті читайте у наступному номері журналу «Зовнішні справи»

Вітор Пашков,

кандидат політичних наук, доцент кафедри обліку і аудиту
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антюхова Е. Образование как «мягкая сила» в современных зарубежных и российских политологических исследованиях / Е. Антюхова // Вестник ВолГУ. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения. – 2018. – Т. 23. №4. – С. 197 – 209.
2. Панова Е. Высшее образование как потенциал мягкой власти государства / Е. Панова // Вестник МГИМО (У). – 2011. – № 2. – С. 157 – 161.
3. Белоусова Н.Б. «М'яка» сила як потенціал зовнішньополітичного впливу держави / Н.Б. Белоусова // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2012. – Вип. 107 (Ч. I). – С. 148 – 151.
4. Білоцерківська Н.Г. Освіта як елемент політики «м'якої сили»: сучасні політичні реалії України / Н.Г. Білоцерківська // Сучасне суспільство. – 2016. – Вип. 2 (12). – С. 24 – 31.
5. Григорян А.В. Высшее образование в контексте «мягкой силы» в системе международных отношений / А.В. Григорян, А.А. Габриелян // Учёные записки ЗабГУ. – 2016. – Том 11, № 2. – С. 14 – 24.
6. Левченко О.В. Реалізація «м'якої сили» для просування національних інтересів / О.В. Левченко // Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського. – 2014. – № 3 (52). – С. 40 – 44.

7. Антюхова Е.П. Фактор образования в «мягкой силе» США, Китая и ЕС: сравнительный анализ Е.П. Антюхова // Сравнительная политика. – 2019. – Т.10 №2. – С. 86 – 98.
8. Балабанов К.В. Національні стратегії інтернаціоналізації вищої освіти / К.В. Балабанов // Вісник МДУ. Серія: Історія. Політологія. – 2017. – Вип. 20. – С. 172 – 179.
9. Касаткин П.И. Культурная и образовательная составляющие «мягкой силы» ЕС / П. И. Касаткин, Н. В. Ивкина // Сравнительная политика. – 2018. – Т. 9., № 1. – С. 26 – 36.
10. Нагорная О.С. Научное сотрудничество и образовательные контакты в системе советской культурной дипломатии эпохи «Холодной войны» (1945 – 1990 гг.) / О.С. Нагорная // Вестник Пермского университета. Серия «История». – 2018. – Вып. 3 (42). – С. 22 – 30.
11. Василенко О. Стратегії інтернаціоналізації і забезпечення доступності міжнародної вищої освіти / О. Василенко // Вісник НАДУ. Серія «Державне управління». – 2019. – №1. – С. 18 – 22.
12. Василенко, О. Глобалізація, академічна мобільність та інтернаціоналізація вищої освіти / О. Василенко // Інвестиції: практика та досвід. – 2018. – № 24. – С. 106 – 109.
13. Вербицька С. Міжнародна студентська академічна мобільність: етапи розвитку, суб'єкти організації / С. Вербицька // Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки.– Вип. 45. – 2009. – С. 20 – 26.
14. Дебич М. Інтернаціоналізація вищої освіти: світовий досвід: монографія / М. Дебич. – Суми: Університетська книга, 2017. – 291 с.
15. Говоровська О. Інтернаціоналізація вищої освіти України під впливом глобалізації суспільства / О. Говоровська // Наукові записки з української історії: збірник наук. статей. – 2015. – Вип. 37. – С. 124 – 130.

16. Лисак О.Б. Освіта іноземців в Україні: сучасний стан, проблеми та маркетинговий погляд на шляхи їх подолання / О.Б. Лисак // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2016. – № 4. – С. 102 – 107.
17. Чепурина М.А. Мягкая сила в глобальной политике: Болонские измерения / М.А. Чепурина // Вестник РУДН. Серия: Политология. – 2014. – № 1. – С. 96 – 103.
18. Висоцький О. Освітній вимір геополітичної боротьби / О. Висоцький // Гілея: науковий вісник. – 2013. – Вип. 72. – С. 809 – 812.